

Arqueologia prehistòrica del Proper Orient: Notes a l'entorn d'algunes novetats de la recerca

Les regions del Pròxim Orient han tingut des de sempre un paper important en el desenvolupament de la ciència arqueològica. Aquest ve determinat tant per la seva situació geogràfica com per l'originalitat i complexitat dels processos històrics viscuts en el passat, i fins i tot, per l'especialitat del desenvolupament de la investigació arqueològica. A aquestes causes s'hi ha d'afegir les complexes relacions que, tradicionalment, han presentat les explicacions/interpretacions de les relacions entre la prehistòria europea i la del Pròxim Orient. Així es pot considerar que la importància de la recerca a les regions de la Mediterrània oriental s'escapa molt sovint del seu marc geogràfic precís, per adquirir una dimensió més àmplia que afecta tota l'evolució històrica de la humanitat, particularment la del continent europeu. Aquesta era la presentació, ara fa dos anys, del projecte "Seminari d'Arqueologia Prehistòrica del Pròxim Orient". La seva realització a la Universitat Autònoma de Barcelona, fruit d'una extensa col·laboració d'entitats i d'un bon acolliment per part dels estudiants de les universitats catalanes i d'una manera àmplia de la comunitat científica, ens anima a fer un balanç sintètic d'algunes de les principals aportacions científiques que s'hi han realitzat al llarg de les dues sessions efectuades fins a l'actualitat. Cal recordar, abans d'iniciar-ne el recorregut, el caràcter voluntàriament escollit d'heterogeneïtat temàtica, donat que a partir de dos trets comuns bàsics: recerques efectuades al Pròxim Orient i actualitat de la seva realització, l'objectiu era oferir una visió general que anés des de l'anàlisi regional, la revisió d'algun jaciment o la presentació d'alguna nova tècnica o disciplina, efectuades o aplicades en l'estudi de l'arqueologia prehistòrica del Pròxim Orient en els darrers anys.

A fi d'obtenir una certa coherència en l'exposició hem agrupat les ponències efectuades (anys 1989-1990), en períodes cronològics/temàtics. Així, el primer, se centrarà en l'anàlisi del fenomen de la neolitització, el segon comprendrà la revisió d'alguns assentaments del v-iv mil·lenni, algun d'ells

amb extensió vers el tercer bloc constituït essencialment pels estudis centrats en el món del Bronze Final (darrerria del segon mil·lenni).

El neolític: de la simplicitat a la complexitat interpretativa

El primer grup d'intervencions està centrat, doncs, en la problemàtica de la transició dels grups de caçadors recolectors a les poblacions agrícoles i ramaderes en la zona més occidental del P.O. (el Llevant Mediterrani i la península Anatòlica). Les aportacions de J. Cauvin,¹ R. Buxó,² M. Molist³ i el complement metodològic d'O. Aurenche⁴ han estat la base documental que, des d'orientacions i marcs geogràfics diferenciats, intenta recollir algunes de les principals novetats d'aquesta època històrica. Dins d'aquest grup destaca la recerca de J. Cauvin donada la seva major amplitud documental —tota l'àrea del Llevant— com els seus objectius: assaig d'interpretació de les causes de la transició. Les aportacions de R. Buxó es troben centrades en l'actual revisió del registre empíric i la seva significació dins el marc econòmic dels darrers caçadors recolectors i M. Molist emfasitza les novetats de la investigació en una àrea geogràfica limitada: l'Anatòlia del sud-est. Donada la imbricació temàtica i cronològica es pot intentar una síntesi global de les principals novetats.

Com en el marc de la prehistòria europea, una part de les innovacions en la investigació de la transició neolítica resideix en l'increment de treballs sobre el substrat local, és a dir, les poblacions mesolítiques (horitzó natufià), que recordem, constitueix la base de l'evolució que sense aportacions exteriors efectuarà la transició vers noves formes econòmiques productives. Aquests treballs s'han centrat en els esforços per definir, a partir del registre empíric, dos trets cabdals: l'evolució posterior d'un costat, el grau de sedentarisme i la conseqüent aparició d'agrupacions poblacionals; i de l'altre costat el sistema econòmic, amb l'existència o no de pràctiques econòmiques especialitzades orientades vers la

1. J. CAUVIN: El procés de neolitització al Pròxim Orient. Noves hipòtesis (18 d'abril de 1989).

2. R. BUXÓ: Problemàtica a l'entorn de l'alimentació vegetal en el Natufià de Palestina (18 d'abril de 1989).

3. M. MOLIST: L'origen del Neolític a Anatòlia. Darreres novetats de la investigació (18 d'abril de 1989).

4. O. AURENCHÉ: Aportacions de l'etnoarqueologia a l'estudi de les civilitzacions prehistòriques orientals (29 de març de 1990).

producció (recol·lecció intensiva de cereals salvatges,...).

L'ampliació de la documentació bé amb revisions de jaciments esdevinguts clàssics com Mahalla o Hayonim (Palestina), bé amb el descobriment i estudi de nous com Wadi Hammet 27 (Jordània); ha portat a corregir algunes apreciacions sobre aquestes poblacions i a confirmar-ne d'altres (BYRD 1989; VALLA 1988). Entre aquestes darreres es troba el tema del sedentarisme, cada vegada més provat gràcies als estudis de microfauna o a l'anàlisi de les variacions estacionals de recursos explotats dels petits poblats pre-agrícoles. L'augment del registre paleobotànic ha mostrat, d'altre costat, que si bé es documenta una abundant utilització de productes vegetals, aquesta no mostra una especialització vers les gramínies, sinó que reflecteix una recollida eclèctica de les diferents espècies que es troben en les zones pròximes dels jaciments, es poden observar, així, unes variacions en el registre de nord a sud fruit de les variacions dels ecosistemes locals.

La segona novetat important és la definició de tres zones geogràfiques limitades a l'interior de l'àrea de Llevant, on apareixen per primera vegada i amb una cronologia del VIII mil·lenni, registres empírics que permeten parlar de l'aparició de l'agricultura. Es tracta de la vall baixa del riu Jordà, l'oasi de Damasc i de la vall mitjana del riu Eufrates. Caracteritzades per un medi ambient de composició similar: planes al·luvials, forta presència de recursos aquífers; destacaríem per la zona del Jordà el nou i prometedor jaciment de Netiv Hagdud, que completa el registre de Jericó, molt pròxims l'un de l'altre; a l'oasi de Damasc destaca l'assentament de Tell Aswad i en la zona de la vall de l'Eufrates el clàssic jaciment de Mureybet. J. Cauvin, director de les excavacions d'aquest darrer jaciment, n'emfasitzà la continuïtat estratigràfica, donat que cobreix sense ruptures des dels moments finals del natufià fins al final del VII mil·lenni. És l'anàlisi de les variants socio-econòmiques d'aquest jaciment el que permet oferir noves hipòtesis sobre el naixement de l'agricultura (CAUVIN 1978; CAUVIN, CAUVIN 1984).

En efecte, es constata que precedint els canvis de tipus purament econòmic es troba un context cultural-tecnològic innovador i dinàmic que afecta tant a tècniques arquitectòniques (habitacions circulars *versus* rectangulars); com a la consolidació de les tècniques de poliment, i els assaigs de fabricació d'objectes i recipients en terra cuita... Aquest fenomen va acompanyat del que l'autor denomina "una revolució simbòlica" caracteritzada per la innovació temàtica en el camp de les representacions artístiques amb l'aparició de la figura femenina (estatuetes,...) i la dels bòvids (tractament diferenciats de restes de banyes,...). Lleugerament amb posterioritat, apareixen els canvis econòmics caracteritzats per una pràctica agrícola

de cereals, que no els suposa una transformació morfològica, una variació en la cacera orientada vers espècies grans (bòvids, ases salvatges,...) i l'abandó de pràctiques econòmiques efectuades fins llavors (pesca fluvial,...).

Aquest registre permet a J. Cauvin constatar, en primer lloc, que el substrat mesolític —els grups natufians— no són recol·lectors especialitzats de cereals sinó que els exploten dins del marc ampli dels recursos de cada zona, com ho prova la seva variabilitat d'instal·lació en paleoentorns diferenciats (des de zones riques de recursos variats com el Mt. Carmel (Palestina) fins a zones d'estepa com Azraq (Jordània) o El Kowm (Síria). En segon lloc, que la transformació dels mitjans de subsistència del VIII mil·lenni respon a una elecció o iniciativa humana, no directament provocada pel medi ambient (empobriment dels recursos) ni per excés demogràfics, tot i que aquestes variables hi degueren contribuir. Així es considera l'agricultura més com una resposta a un problema social que a un problema alimentari. Aquesta iniciativa cultural reflecteix un canvi de mentalitat, és a dir, un sistema ideològic nou, representat per la dualitat deessa Mare i Toro (CAUVIN 1987; CAUVIN 1989).

El desmembrament de la unitat que sempre havia caracteritzat la zona nuclear del P. O. afecta també la regió de l'Anatòlia. En efecte, el coneixement irregular que es disposava dels primers assentaments agrícoles de l'Anatòlia i la sobrevaloració que s'efectuava d'algun d'ells (Catal Hoyuk) permetia, tradicionalment, incloure aquesta regió dins el marc de la zona de transformació primària. Les recerques dels darrers vint anys, centrades essencialment en la zona del sud-est (capçaleres del Tigris i Eufrates), permeten corregir i millorar aquesta visió, al mateix temps que posar nous interrogants a la recerca. Així, a la zona del Taurus, es pot parlar de poblats amb producció agrícola des del final del VIII mil·lenni (Cayonu Tepesi i Cafer Hoyuk), punts inicials d'una continuïtat de poblament que es perllongarà en els mil·lennis posteriors (jaciments de Gritille, Hayaz Hoyuk i Nevalla Çori).

El seu estudi ha permès, a més de conèixer els precedents i contextualitzar jaciments tan importants com Catal Hoyuk o Hacilar, definir un grup cultural propi que ha estat anomenat com a "PPNB del Taurus", donat que tot i guardant fortes similituts tecnològiques i socio-econòmiques amb les manifestacions cronològicament contemporànies del sud (Síria-Palesina), presenta unes notables especificitats (ROODENBERG 1988; CAUVIN 1989; OZDOGAN 1989). Així el desenvolupament de la indústria lítica essencialment sobre obsidiana fa aparèixer tècniques o útils específics (eines de Cayonu) (CAUVIN, BALKAN, 1985); les formes d'hàbitat presenten, també una forta originalitat amb tècniques específiques (sòcol de blocs de pedra, construccions a dos nivells, l'inferior destinat a

emmagatzemament,...) (MOLIST, CAUVIN en premsa) o la presència d'una tecnologia molt desenvolupada en el treball de recipients, objectes d'ornament en pedra ha permès posar en millors termes la pregunta si estem davant d'una zona on la transició caçadors-recol·lectors/agrícoles-ramaders es fa per evolució interna o bé s'ha de pensar en aportacions exteriors. Diferents problemes dificulten la resposta en l'actualitat. Un dels més importants és el desconeixement del substrat mesolític sols representat per unes poques estacions en coves. S'ha de parlar d'un despoblament? si existís, quines en serien les causes? climàtiques? el fet que apareguin obsidians provinents d'Anatòlia en els poblats natufians del sud prova contactes entre ambdues àrees, si bé cal definir la seva naturalesa.

L'anàlisi de la documentació empírica dels primers assentaments agrícoles de l'Anatòlia orienten les hipòtesis vers un fenomen d'aculturació en el qual les zones meridionals tindrien un paper actiu en la introducció de l'agricultura, però sobre un fons autòcton fortament vinculat amb la tradició mesolítica del Zagros.

És també en la zona del SE d'Anatòlia, juntament amb l'Iran, on es realitzaren, els anys 1970, alguns dels treballs pioners del que progressivament va anomenar-se etnoarqueologia. La consolidació tant epistemològica com en la pràctica d'aquesta disciplina fa que actualment disposi d'un paper actiu dins els plantejaments teòrics del desenvolupament de l'arqueologia. Així les recerques d'O. Aurenche, es beneficien d'aquesta dualitat, un espai geogràfic privilegiat per als estudis d'aquest tipus (Anatòlia) i un dinamisme metodològic definit com l'estudi del present que permeti resoldre problemes relacionats amb l'arqueologia.

Els treballs exposats es troben emmarcats en el corrent francòfon etnoarqueològic, orientat essencialment a l'anàlisi a nivell d'analogia formal o micro-analítica, és a dir, la comparació entre passat i present d'un conjunt d'elements que permet vincular forma, funció i tècnica. Dos exemples foren escollits a fi d'il·lustrar la metodologia.

El primer fa referència a l'anàlisi arquitectònica de l'hàbitat neolític de Cafer Hoyuk. Aspectes tecnològics i d'organització de l'espai seran analitzats a partir d'un estudi exhaustiu del registre arqueològic, de l'observació de les analogies formals amb els hàbitats tradicionals actuals de la mateixa regió i la seva contrastació en la documentació arqueològica. D'aquest exercici en resulten un seguit d'hipòtesis, entre les quals en destacaríem les proposicions referides a una probable utilització abundant de materials naturals (vegetals, fusta,...) no conservats en el registre arqueològic; una reconstitució volumèrica de l'hàbitat neolític de tipus complex (2 pisos) o la restitució de les obertures, o encara els elements que permeten delimitar els espais exteriors (arranjament, neteja,...). La mateixa

anàlisi serveix per a la interpretació de l'organització de l'espai a nivell d'un poblat i el problema de la contemporaneïtat dels diferents hàbitats. Així s'emfasitza la presència, al costat d'edificis d'hàbitat, és a dir, d'habitacions que funcionen normalment, d'altres que tenen una utilització secundària (com a estabulatge, emmagatzematge,...) pel fet de presentar un procés d'enrunament però encara visibles sobre el terreny (murs més o menys ben conservats) (AURENCHE, CALLEY 1988). En fi, l'anàlisi etnològica permet un acostament més rigorós a la probable complexitat de funcionament dels primers poblats.

El segon exemple se centra en les aportacions de l'etnoarqueologia en la reconstrucció del cicle tecnològic i del rol dels intercanvis de mobiliaris arqueològics. El procés de substitució de les tradicionals formatgeres (de fusta i fabricació local) per d'altres de metàl·liques i de fabricació forània que es dona en dues comunitats contemporànies dels contraforts del Taurus, serveix per acostar-se a l'anàlisi de la complexa relació entre aportacions culturals externes i l'evolució interna de les societats enfront de la fabricació i ús dels objectes dedicats les tasques domèstiques (AURENCHE 1986).

A manera de conclusió, destaca el fet que l'etnoarqueologia no es proposa trobar solucions o interpretacions definitives i unívokes als problemes arqueològics sinó la possibilitat de crear un catàleg d'hipòtesis que ajudin i que aforeixin la comprensió dels fenòmens del passat.

Assentaments del v i iv mil·lenni: dos exemples

Dues investigacions en curs han estat escollides a fi d'il·lustrar la recerca del que tradicionalment rebia el nom de calcolític, terme cada vegada més en desús a la zona del Pròxim Orient. Amb una situació geogràfica diferenciada, els treballs de G. Dollfus⁵ a la vall del Jordà i els de M. Van Loon⁶ al nord de Síria, també es diferencien pels objectius desenvolupats fins ara: el primer més centrat en un assentament on l'anàlisi predominant és de tipus extensiu; el segon de tipus més regional, s'esforça en una recuperació de la seqüència diacrònica que de fet enllaça el món d'aquest horitzó amb el posterior de l'Edat del Bronze.

El projecte desenvolupat a la vall del Jordà es distingeix per la rigorositat i el seu enfocament obert a la recuperació màxima de documentació de l'assentament d'Abu Hamid. La seva situació en la part meridional de la mateixa vall permet comple-

5. G. DOLLFUS, El Calcolític a la Vall del Jordà: l'assentament Abu Hamid (Jordània) (27 de març de 1990).

6. M. VAN LOON, Hammam et Turkman una ciutat de l'edat del Bronze a Síria (27 de març de 1990).

tar el coneixement de la cultura Ghassuliana (iv mil·lenni) en aquesta regió i formular sota noves perspectives, fenòmens com la gran circulació i de productes, la ubicació i el rol dels jaciments naturals de coure, o el poblament en els altiplans que envolten la vall.

L'estudi, encara en curs d'Abu Hamid (DOLLFUS et al. 1988) permet d'altre costat definir les característiques d'un assentament d'hàbitat de caràcter sedentari tot i la possible existència de pràctiques transhumants pels ramats d'ovicàprids, que constitueixen les principals espècies explotades a nivell ramader. L'economia de subsistència sembla ésser centrada, però, en les pràctiques de cultiu (cereals i oliveres) reconstituïdes tant pel registre paleobotànic com les evidències materials indirectes (fulles de falç, morters,...). Aquesta pràctica agrícola concorda amb l'observació d'una forta antropització del medi i la reducció important del paisatge arbori. El poblat està caracteritzat per una arquitectura senzilla de planta rectangular, amb cases de sòcol de pedra i parets de tovots, i espais oberts on es realitzen activitats domèstiques, si bé l'espai d'emmagatzematge —amb grans gerres de morfologia específica— s'ubiquen sovint a l'interior. La presència d'àrees de treball de ceramistes ha estat la base de la proposició d'una certa especialització artesanal; fenomen que també es pot vincular a la presència de productes manufacturats provinents del nord de la vall del Jordà i que indiquen la xarxa d'intercanvis existent a la vall.

Com a darrera novetat convé citar la descoberta en la darrera campanya d'excavacions efectuada (1989), d'uns nivells inferiors amb un assentament datat aquest cop del V mil·lenni. Els materials recuperats permeten entreveure al costat d'elements clarament de tradició autòctona d'altres més vinculats amb les ocupacions més septentrionals (planes de Silícia, Amuq,...).

La perspectiva regional de la recerca arqueològica fou l'exposada pel professor Maurits Van Loon amb un balanç dels treballs de l'equip de la Universitat d'Amsterdam, que ell mateix dirigeix, al nord de Síria. La importància d'aquests treballs ve donada, d'una part, en el coneixement d'una regió pràcticament desconeguda, la vall del Balikh, afluent de l'Eufrates i d'altra part pel llarg període cronològic que la documentació exhumada cobreix: v mil·lenni fins gairebé al final del II mil·lenni. En efecte, tot i la bona documentació que es té d'algunes parts del nord-oest sirià (litoral, vall de l'Orontes,...) les valls dels afluents del riu Eufrates com el Balikh i el Habour, o fins i tot la mateixa vall mitjana del propi riu, no havien estat objecte de reconeixement. Aquesta situació ha estat en els darrers anys corregida i així mentre que pel mateix Eufrates i el Habour, han estat campanyes de salvament el factor que ha provocat una millora qualitativa i quantitativa important de la documentació (MARGUERON 1977; BOUNNI 1973), per la vall del

Balikh, ha estat principalment desenvolupat per la Universitat d'Amsterdam.

El primer aspecte que convé assenyalar és la importància de l'entorn paleoecològic i que en permet l'ocupació i explotació. Es tracta d'una vall fèrtil de relleu suau, i un llit de riu serpentejant, que ha canviat el seu curs al llarg de l'evolució històrica, causa que pot estar a l'origen de la fluctuació i variabilitat dels assentaments. L'evolució del registre cronocultural es coneix, en l'estat actual de la informació, gràcies a dos assentaments: Sabi Abyad per les èpoques arcaïques i Hammam et Turkman pels períodes més recents.

Les primeres ocupacions semblen del final del VII mil·lenni, però és al voltant del v (cultura Halaf) que els assentaments creixen en nombre i importància. La documentació de Sabi Abyad permet estudiar bé aquest procés contribuint de manera decisiva a l'estudi del substrat que contribueix a l'eclosió del món Halaf, al temps que documenta en extensió un assentament d'aquests moments. La recerca s'ha centrat d'una part en la revisió d'alguns dels aspectes clàssics i discutits com per exemple, les manifestacions arquitectòniques. Així, s'ha passat de l'exclusiva caracterització de l'hàbitat Halaf per les construccions de planta circular i dimensions reduïdes (*tholoi*) a admetre la convivència entre aquestes i habitacions de planta rectangular, amb sistemes constructius complexos. En aquest nivell, la proposició, a partir de les dades de Sabi Abyad, d'una funcionalitat dels *tholoi* relacionada exclusivament amb l'emmagatzematge del gra, és suggerent si bé serà probablement discutida (AKKERMANS 1989).

D'altra part l'exhaustivitat en la recuperació del registre arqueològic permet conèixer les activitats econòmiques vinculades a la subsistència on destacarien la forta producció cerealística.

Vers la meitat del v mil·lenni es funda Hammam et Turkman, ciutat que sofreix un seguit de reconstruccions que faciliten el seguiment la seva evolució fins a l'abandó vers el 1350 B.C.

L'estudi d'aquesta llarga seqüència crono-cultural, comporta una visió diacrònica de l'establiment dins del marc regional, que permet conèixer el seu moment àlgid vers la meitat del III mil·lenni, fenomen que és equiparable amb principals centres urbans de la zona, és a dir, Mari a l'est i Ebla a l'oest... durant el segon mil·lenni, serà la capital d'un petit reialme independent (ZALPAH).

Entre les novetats de la investigació més recent destacarien diversos aspectes. Així pel que fa al període Bronze Antic, s'ha reconegut el seu sistema d'emmurallament i la doble destrucció per incendi final del III mil·lenni, l'un atribuït a Sargon d'Agadé i l'altre als Amorrites. En els nivells immediatament superiors, corresponents al període Bronze

Mitjà, destaca el reconeixement d'un complex edifici, durant la fase d'abandó del qual s'utilitza com a necròpolis. Entre les troballes materials destacarien les nombroses maquetes d'edificis, plaquetes amb representacions divines i uns texts entre els quals cal mencionar un diccionari sumeri-akkadi. Pel que fa als nivells del Bronze Recent, la recerca s'ha centrat en la recuperació i anàlisi d'un palau i el seu sistema d'accessos i zona pròxima. La construcció és acurada, amb tècniques arquitectòniques complexes i monumentals (portes flanquejades de blocs calcaris d'una llargada de 2m). Finalment i pel que fa a les causes de l'abandó destacàrem que una sèrie d'indicis (portes segellades, accessos bloquejats,...) denoten la previsió d'un retorn dels habitants, retorn que no té lloc i que M. Van Loon, posa en relació amb la destrucció del reialme de Mittani per part dels hittites (1450 a.C.) (VAN LOON 1988).

El món del final del II i del I mil·lenni

El tercer bloc de comunicacions té una unitat cronològica i cultural més homogènia. Se centra en el món de la Mediterrània oriental des de finals del II a la primera meitat del I mil·lenni. A fi d'oferir una àmplia visió s'escolliren tres assentaments geogràficament ben diferenciats i amb un estat de la recerca també clarament diferenciat. Així les darreres novetats d'Ugarit,⁷ situada al Llevant nord, foren exposades per M. Yon, investigadora que també exposa l'assentament portuari de Kition⁸ a l'illa de Xipre. Finalment M.D. Herrera es va centrar en les recerques d'un altre port, aquest cop al Llevant sud: Tell Abu Hawan.⁹

Els treballs a Ugarit s'han centrat, en els darrers anys, en l'estudi del darrer període d'ocupació de la ciutat (Bronze Recent/s. XIV-XIII), situant-se a l'entorn de dues temàtiques: en primer lloc l'organització de l'espai urbà, és a dir, amb paraules de M. Yon, la ciutat dels homes i en segon lloc la ciutat dels déus, altrament dit, una revisió de la mitologia ugarítica. Per a l'exposició d'aquest segon punt va ser la ressenya de dos mites, el primer sobre la creació de l'agricultura i el segon sobre el mite de la mort i del renaixement del regne vegetal simbolitzat per la mort del déu Baal que van permetre entreveure el sentit i l'important pes de la mentalitat religiosa dels cananeus.

Pel que fa a la ciutat dels homes, aspecte que l'activitat arqueològica dels darrers anys (YON et al. 1982) ha intentat aprofundir, introduint les millo-

res metodològiques realitzades, l'avançament és considerable, sobretot a nivell de qualitat de la documentació. Cal recordar que, en aquest jaciment, es disposa d'un marc privilegiat per a l'estudi de l'urbanisme, tècniques constructives... car a més de disposar d'una llarga tradició arqueològica, ja que D. Schaeffer inicia els treballs de camp el 1929, el material utilitzat en la construcció és bàsicament la pedra, que té una millor conservació respecte a d'altres materials utilitzats en la regió (tovot, tapial,...), i per últim el fet que l'assentament no hagi conegut una continuïtat d'ocupació en època històrica. Diferents problemàtiques han estat analitzades, en destaquen el problema de l'aigua, donada la seva importància, no sols com a element indispensable per a l'ús domèstic sinó per a una eventual utilització en la producció agrícola, que recordem, és una de les fonts econòmiques de la regió. La contrastació arqueològica de treballs hidràulics en els cursos naturals d'aigua que envolten el jaciment, de sistemes de canalitzacions,... permeten conèixer el seu ús quotidià desestimant les pràctiques d'irrigació, tal com són conegudes en d'altres jaciments de la zona (CALVET 1981).

Pel que fa a la distribució urbanística, les anàlisis del sector sud han confirmat un desenvolupament de tipus complex on les cases es troben agrupades en illes de vivendes, separades per carrers d'amplades reduïdes però de gran longitud en determinats casos. Cal assenyalar també la constatació de la inexistència d'una planta organitzada pel segle XIII, sinó que es produeix un reaprofitament de les antigues construccions, sense que es constati la construcció de barris amb una planificació prèvia. L'estudi minuciós de les tècniques constructives ha portat a consideracions interessants com per exemple la utilització abundant dels elements de fusta en forma d'armadures enmig de les filades de pedra en els murs, i ha contribuït decisivament en l'anàlisi arquitectònica que ha permès la reconstrucció volumètrica dels hàbitats (2 pisos per a la majoria,...) (CALLOT 1983).

El port fenici de Kition, a la costa sud de l'illa de Xipre és un element clau per comprendre l'activitat comercial en el Mediterrani oriental. La seva posició geogràfica n'ha fet un punt de pas entre Occident i Orient, que si bé tradicionalment, es vinculava molt directament amb Fenícia, s'ha anat corregint vers una visió en què Kition és un regne de Xipre que participa en els esdeveniments de l'època, des de la seva fundació al segle XIII a.C. fins a la seva conquesta egípcia al s. III a.C.

El fet que l'emplaçament del jaciment hagi conegut una continuïtat històrica de poblament ha dificultat la seva recuperació, en la qual hi participen els investigadors xipriotes i els francesos en el sector denominat Kition Bamboula. És d'aquest darrer sector que en farem referència recollint les novetats exposades per M. Yon.

7. M. YON, Ugarit: Resultats de les darreres campanyes d'excavacions arqueològiques (20 d'abril de 1989).

8. M. YON, Darreres novetats en la investigació arqueològica de Xipre: Kition (19 d'abril de 1989).

9. M. D. HERRERA i J. BALENSI, L'assentament de Tell Abu Hawan (Haifa, Israel) en el context del Mediterrani oriental durant el II i I mil·lenni (28 de març de 1990).

El coneixement disponible de la seqüència estratigràfica, en aquest sector limitada des del segle ix fins al iii a.C., és irregular i reduïda pel que fa als nivells inferiors, per causa de les dificultats d'excavació (aflorament de la capa freàtica). La documentació millora en els períodes arcaic i clàssic (s. vi-v) documentant-se les zones de culte, els complexos sistemes per a l'obtenció, ús i eliminació de les aigües i aproximacions a la vida quotidiana. Pel que fa a les novetats recents destacarien, en primer lloc, i vinculada al caràcter general de Kition com a regne amb una forta activitat comercial, la documentació dels possibles béns objecte d'exportació. Aquests, definits tradicionalment com productes de l'interior del país (oliveres, mineria,...), s'han pogut precisar gràcies als treballs arqueològics amb la troballa d'una inscripció d'un responsable de les mines de sal de Kition. L'existència de salines pròximes a l'establiment portuari permet afegir aquest producte dins del material objecte de comerç. En segon lloc, l'excavació d'una necròpolis fenícia del s. iv, ha permès observar un tractament diferenciat en el ritual funerari, s'hi veu en alguns casos l'existència d'un doble sarcòfag de pedra a l'exterior i de fusta a l'interior. Finalment, i com a resultat del procés d'excavació dels darrers anys, s'ha aprofundit el coneixement del propi port, amb un seguit de construccions destinades al manteniment dels vaixells i una disposició topogràfica que el fan similar als ports fenicis ja coneguts.

La revisió arqueològica del jaciment de Tell Abu Hawan, establiment portuari situat en el Llevant sud, prop de l'actual ciutat d'Haifa, efectuada al llarg de la darrera dècada per J. Balensi i M. D. Herrera, ha estat significativa per corregir els anacronismes de les seqüències cronològiques establertes d'aquest jaciment però amb una incidència a la globalitat del Mediterrani oriental, ara fa més de 50 anys i que havia perdurat sense gairebé correccions.

A partir dels treballs inhòspits d'una revisió exhaustiva de la documentació de les antigues excavacions, realitzades els anys 1930, i limitats treballs de camp amb funcions bàsicament de control, s'ha contribuït, en primer lloc, i d'una manera general, a situar la història de l'establiment portuari respecte a les xarxes d'intercanvis i observar la seva funció com a pont entre el Mediterrani i les zones de l'interior, contribuint als contactes entre el Llevant i les principals vies vers la Mesopotàmia (BALENSI-HERRERA 1985).

En segon lloc i d'una manera més detallada, els treballs han permès la correcció cronològica d'algunes produccions ceràmiques xipriotes i egees que, fruit de la conservació de l'antiga cronologia del jaciment, es donava la paradoxa que en la zona del Llevant sud, aquestes produccions precedien en 1 o 2 segles la seva presència en els propis llocs d'origen. La revisió de l'"stratum III" (període Ferro II), incidint en una anàlisi exhaustiva de les

produccions ceràmiques importades ha proporcionat una data més coherent (segona meitat del segle viii) pel moment final d'aquest estrat que coincideix en la cronologia del Geomètric Àtic (transició del G. Mitjà al G. Recent) fet que permet ubicar cronològicament les produccions ceràmiques xipriotes *Black and Red* o les produccions amb engalba vermella denominades *Fine Ware* (HERRERA 1989). La correcció de les datacions d'aquestes produccions afecta a tota l'arqueologia fenícia del Mediterrani, perquè recordem, a tall d'exemple, que algunes d'aquestes produccions apareixen en els establiments del sud de la península ibèrica.

Dues conferències de contingut més heterogeni van tancar el programa. D'una part M. C. Pérez¹⁰ va fer un balanç de les excavacions a Herakleopolis Magna, (Egipte) (PÉREZ DIE 1989 i PÉREZ DIE 1990) i d'altra part J. Teixidor¹¹ va exposar una visió històrica de la ciutat de Palmira (Síria) incidint especialment en els aspectes de la seva fundació a partir de la documentació epigràfica.

El contingut heterogeni i el caràcter general de les intervencions han de permetre, al nostre entendre, una aproximació al món de l'arqueologia oriental, encaminada a la seva progressiva presència en el món de la recerca i docència de la investigació catalana del món antic, contribuint al seu enriquiment i a la seva obertura a l'estudi global del món Mediterrani.

Bellaterra, novembre de 1990.

Miquel Molist

10. M. C. PÉREZ DIE, Excavacions espanyoles a Herakleopolis Magna (Egipte) (19 d'abril de 1989).

11. J. TEIXIDOR, Palmira un port en el desert de Síria (27 de març de 1990).

Bibliografia

- AKKERMANS 1989
P.M.M.G. Akkermans (Edt.), *Excavations at Tell Sabi Abyad. Prehistoric investigations in the Balikh Valley, northern Syria*. BAR Int. Ser. 468. Oxford, 1989.
- AURENCHE 1986
O. Aurenche, "Les barattes de Cafer (Malatya, Turquie): contribution ethnographique à l'étude du mobilier archéologique". *Techniques et culture* 8, 1986, 161-182.
- AURENCHE, CALLEY 1988
O. Aurenche, S. Calley, "Une expérience ethnoarchéologique: Cafer Höyük (Turquie)", *Paleorient* 10(2), 1984, 122-128.
- BALENSI, HERRERA 1985
J. Balensi, M. D. Herrera, "Tell Abou Hawan 1983-1984. Rapport préliminaire", *Revue Biblique* 92, 1985, 82-128.
- BOUNNI 1973
A. Bounni, *Sauvegarde des antiquités du lac du Barrage de l'Euphrate*. Direction Générale des Antiquités de Syrie. 1973.
- BYRD 1989
B. Byrd, "The Natufians: Settlement variability and economic adaptations in the Levant at the end of the Pleistocene", *Journal of World Prehistory*, vol. 3, 2, 1989, 159-197.
- CALLOT 1983
O. Callot, *Une maison à Ougarit. Etude d'architecture domestique: Ras Shamra-Ougarit I*, E.E.C., 1983. Paris.
- CALVET 1981
Y. Calvet, "Installations hydrauliques d'Ougarit" in *L'homme et l'eau*, TMO, 2. Lyon 1981, 33-48.
- CAUVIN 1978
J. Cauvin, *Les premiers villages de Syrie-Palestine du IX au VIIe millénaire A.C.*, Lyon, 1978.
- CAUVIN 1987
J. Cauvin, "L'apparition des premières divinités". *La Recherche*, 194, 1472-1480.
- CAUVIN 1989a
J. Cauvin, "La néolithisation au Levant et sa première diffusion" dans O. Aurenche, J. Cauvin (ed.), *Néolithisations*. BAR Int. Ser. 516. 3-36.
- CAUVIN 1989b
J. Cauvin, "La stratigraphie de Cafer Höyük-Est (Turquie) et les origines du PPNB du Taurus", *Paléorient*, vol 15/1, 1989, 75-86.
- CAUVIN, CAUVIN 1984
J. Cauvin, M. C. Cauvin, "Origines de l'agriculture au Levant: facteurs biologiques et socio-culturels" dans YOUNG T., SMITH P., MORTENSEN P. (eds.) *The Hilly Flanks and Beyond*, Chicago, Oriental Institute, 33-45.
- CAUVIN, BALKAN, 1985
M. C. Cauvin, N. Balkan, "Cafer Hoyuk; analyse de l'outillage (campagnes 1982-1983). Problèmes typologiques et chronologiques". *Cahiers de l'Euphrate* 4, 1985, 53-85.
- DOLLFUS et al. 1988
G. Dollfus, Z. Kafafi, J. Rewerski, N. Vaillant, E. Coquegniot, J. Desse, R. Neef, "Abu Hamid, an early fourth millennium site in the Jordan Valley" dans A. GARRAD, H. GEBEL (eds.): *The prehistory of Jordan. The state of Research in 1986*. BAR Int. Ser. 396(i), 1988.
- HERRERA 1989
M. D. Herrera, *Tell Abu Hawan (Haifa, Israel). El stratum III*. Tesis Doctoral. Universidad de Cantabria.
- MARGUERON 1977
J. Cl. Margueron (ed.), *Le moyen Euphrate: zone de contacts et échanges*. Université de Strasbourg, 1978.
- MOLIST, CAUVIN en premsa
M. Molist, J. Cauvin, "Les niveaux inférieurs de Cafer Höyük (Malatya, Turquie): stratigraphie et architecture du secteur Est (campagnes 1984-1986)". *Cahiers de l'Euphrate*, 5.
- OZDOGAN, OZDOGAN 1989
M. Ozdogan, A. Ozdogan, "Çayönü: a conspectus of recent work". *Paleorient* vol. 15/1, 1989.
- PÉREZ DIE 1990
M. C. Pérez Die, "La Misión Arqueológica española en Egipto". *Revista de Arqueología*, novembre de 1990, 26-37.
- PÉREZ DIE 1989
M. C. Pérez Die, "Documents de la troisième période intermédiaire provenant de Harakleopolis Magna". *Akten des Vierten Internationalen ägyptologischen kongresses*. Munich, 1989, vol. II, 239-284.
- VAN LOON 1988
M. Van Loon (ed.) *Hammam et Turkman I. Report of The University of Amsterdam's 1981-1984 Excavations in Syria*. Istanbul, 1988.
- ROODENBERG 1988
J. Roodenberg (ed.), "Aceramic Neolithic in S. E., Turkey". Round Table, Istanbul; Juny 1986. *Anatolica XV* (special issue).
- STORDEUR 1988
D. Stordeur, "L'industrie osseuse de Cafer Höyük

(Turquie, VII millénaire) dans son contexte anatolien et proche oriental" dins Roodenberg (ed.). *Anatolica XV*, 203-214.

VALLA 1988

F. Valla, "La fin de l'épipaléolithique au Levant: Les industries à microlithiques géométriques". *L'Anthropologie*, 92, 3, 1988, 910-925.

YON et al., 1982

M. Yon, A. Caubet, J. Mallet, P. Desfarges, "Ras Shamra-Ugarit, 38, 39 et 40èmes campagnes", *Syria*, 1982.

El TED'A i l'arqueologia urbana a Catalunya

Molt a la darrereria de l'any 1986 es creava a Tarragona, per acord entre l'INEM i l'Ajuntament, un taller-escola diferent, gens típic, innovador i un dels primers en el seu camp, després de llargues converses per convèncer de la seva utilitat a tots els qui els costava comprendre l'interès cultural i sobretot social de la decisió.

Durant una mica més de tres anys, fins a la primavera de 1990, aquest taller-escola va complir amb escreix els múltiples objectius que havien fet possible la seva constitució i, un cop acabat el període que la llei determina per a l'existència d'aquestes institucions, s'ha comprovat que les necessitats que van fer possible la seva aparició eren autènticament reals i que, i aquesta és la funció primera d'un taller-escola del tipus que sigui, els alumnes, d'un i altre grau, sortien preparats com per poder incorporar-se al mercat de treball amb dignitat. En efecte, la creació de la cooperativa Còdex, formada per auxiliars d'excavació i arqueòlegs, i l'èxit inicial d'aquesta fórmula són la prova més palesa, més evident, de l'encert d'haver creat el TED'A. Amb això sol n'hi ha prou per justificar la inversió, el temps i els esforços esmerçats, pels seus creadors, en una idea. Però això, tot i ser important no és tot, l'experiència va servir, també, per consolidar un equip i per endegar un programa d'arqueologia urbana exemplar des de tots els punts de vista. Tanmateix, finalment, tot se n'ha anat a mal borràs i el que podia haver estat un punt de sortida ferm no ha estat sinó un nou desencant, una nova ocasió perduda. Bo serà reflexionar-hi en veu alta.

No cal que repetim aquí, puix que ja s'ha fet en altres llocs de manera més precisa i aportant tota la documentació necessària, quines han estat les excavacions efectuades, les intervencions, les publi-

cacions monogràfiques, les participacions a congressos, col·loquis, reunions científiques, la divulgació de la tasca pròpia i de l'arqueologia en general, dels curssets de perfeccionament, de la recuperació, arranament i adequació d'espais urbans, en darrera instància la feina feta.¹ Deixem, doncs, de banda aquestes qüestions ben sabudes. Dediquem-nos, en canvi, a analitzar allò que en desaparèixer el TED'A ha mort amb ell, aquelles possibilitats reals, gens utòpiques, que, tanmateix, s'han esvaït com un somni. El que de moment n'ha quedat és ben poca cosa i ben poc té a veure amb el que es proposava, amb el que havia funcionat, amb com cal encarar-se als problemes de l'arqueologia urbana a casa nostra ara mateix.

L'arqueologia urbana és un dels problemes més grans que té al seu davant el patrimoni de Catalunya, un repte immediat, tangible des de fa anys i que cada vegada resulta més problemàtic. Aquí i allí hi ha hagut respostes individuals, més o menys encertades, més o menys continuades, però, i aquesta és una qüestió que ens hauria de preocupar, no hi ha hagut mai una voluntat nacional, un programa global que intentés vetllar pel patrimoni arqueològic que s'amaga sota les nostres ciutats. Potser faltaven els mitjans, potser no hi havia una manera de fer correcta, o potser mancava la idea d'una necessària política global, nacional, que cal suposar no imposada sinó consensuada, i que hauria hagut de servir per conscienciar els ciutadans i els polítics, per protegir el subsòl urbà i, en darrera instància, per explorar-lo i documentar-lo correctament.

Quan el TED'A va començar a actuar a Tarragona no era pas el primer grup que es dedicava a l'arqueologia urbana a casa nostra; en altres ciutats, serveis municipals d'arqueologia o l'equip organitzat entorn del museu local feien aquesta tasca, però, possiblement, eren els primers a fer només arqueologia urbana i fer-ho amb uns mitjans dignes i, sobretot, tenint molt clar què volien fer, què calia fer i com fer-ho. La pràctica diària sobre el terreny va servir per polir el programa, per millorar-lo, per detectar mancances, per trobar solucions, per saber assessorar-se en les millors escoles europees d'aquesta especialitat, per no haver de cometre els mateixos errors i per conèixer possibles sortides diferents a problemes diferents.

Tota aquesta experiència no quedà reduïda a l'àmbit clos de l'equip del TED'A sinó que, a través de les nombroses publicacions enllestides en aquests anys, a partir de seminaris oberts a tots els arqueòlegs i amateurs interessats, de conferències i participacions en reunions, d'aquí i de fora, que

1. Taller Escola d'Arqueologia 1987-1990, Tarragona, 1990; J. RUIZ DE ARBULO, El TED'A. "Arqueología urbana en Tarragona. 1987-1990" a *Revista de Arqueología*, 114, Madrid, 6-13.